

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นรังสิต: สำนวนพจนานุกรมแห่งความรู้

พริยา มหาภคิตติคุณ*

การวิจัยทางประวัติศาสตร์เป็นการค้นหาความจริงของสังคมมนุษย์ที่สัมพันธ์กับเวลาและพื้นที่ เพื่อให้เข้าใจวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของผู้คนที่เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงไปตามลำดับ การกำหนดพื้นที่เฉพาะที่จะทำการศึกษาก็เป็นเงื่อนไขที่สำคัญ ถ้าพื้นที่นั้นไม่เคยเป็นราชอาณาจักร อันเป็นศูนย์กลางอำนาจของระบบการเมืองการปกครองหรือระบบเศรษฐกิจสังคม มักเรียกว่าการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (Local History) การนิยามความหมายว่าอะไรเป็น “ท้องถิ่น” อะไร ไม่ใช่ “ท้องถิ่น” และจะมีวิธีการศึกษาอย่างไร เป็นประเด็นหนึ่งที่ศึกษากันมายาวนานพอ ๆ กับพื้นที่ที่ถูกเลือกมาศึกษา (ธิดา สาระยา 2529 และธงชัย วินิจจะกุล 2555) แต่สิ่งสำคัญที่ต้องปรากฏในงานวิจัยทุกครั้งคือผู้ศึกษาจะต้องมีความรู้อย่างชัดเจนเกี่ยวกับตำแหน่งและความสำคัญของพื้นที่ที่เลือกมาศึกษาว่ามีการเคลื่อนไหวเข้ามาตั้งถิ่นฐานของผู้คนจนเกิดบ้านเมือง มีพัฒนาการทางเศรษฐกิจ มีการจัดระเบียบการปกครองและมีการผสมผสานทางด้านชาติพันธุ์ ภาษา ศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลปกรรม จนเกิดเป็นลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นที่แตกต่างจากชุมชนอื่นที่อยู่โดยรอบ และยังต้องเชื่อมโยงให้เห็นความสำคัญและความสัมพันธ์ของท้องถิ่นนั้นที่มีต่อรัฐบาลกลางและชุมชนอื่น ทั้งที่อยู่ใกล้เคียงและห่างออกไปตามลำดับด้วย(ศรีศักร วัลลิโภดม 2561)

บทความที่จะนำเสนอต่อไปนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อแนะนำหนังสือเรื่อง **ท้องถิ่นรังสิตในประวัติศาสตร์และความทรงจำ: จากเรือสุรถกับการเปลี่ยนแปลงของชุมชน กรณีศึกษาชุมชนประตุน้ำจุฬาลงกรณ์ และชุมชนตลาดปากคลองหนึ่ง (2561)** ในฐานะผลการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (Local History) ที่มีความโดดเด่นทั้งในแง่ของระเบียบวิธีวิจัย การดำเนินการวิจัย และผลการวิจัย คุณค่าของหนังสือเล่มนี้จึงมีประโยชน์ต่อทั้งเทศบาลนครรังสิตในการนำผลการวิจัยไปใช้ในการแก้ปัญหาและพัฒนาเขตพื้นที่ของตน และเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการศึกษาเพื่อสร้างความเข้าใจกับ “ท้องถิ่น” อื่น ๆ ด้วยเช่นกัน

แนะนำหนังสือ

ท้องถิ่นรังสิตในประวัติศาสตร์และความทรงจำ: จากเรือสุรถกับการเปลี่ยนแปลงของชุมชนกรณีศึกษาชุมชนประตุน้ำจุฬาลงกรณ์ และชุมชนตลาดปากคลองหนึ่ง (2561) เป็นงานเขียนที่ปรับปรุงมาจากรายงานวิจัยเรื่อง **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นรังสิต: ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับการเปลี่ยนแปลงด้านการคมนาคม** โดยคณะผู้วิจัย 2 ท่าน ได้แก่ ผศ. ดร. จันทิมา อังคพณิชกิจ และ ผศ. พิพัฒน์ กระแจะจันทร์ ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ประจำปี 2558

* อาจารย์ประจำ ภาควิชามนุษยศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยรังสิต

รายงานวิจัยดังกล่าว มีจุดเริ่มต้นมาจากนายธีรวิฑูมิ กลิ่นกุสมุ นายกเทศมนตรีนครรังสิต ที่ต้องการให้มีการวิจัยเรื่องการคมนาคมทางเรือในคลองรังสิต จึงขอความร่วมมือไปยังคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ทำให้เกิดความร่วมมือกัน โดยมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ทำหน้าที่สนับสนุนทุนวิจัยเพื่อพัฒนาองค์ความรู้ของท้องถิ่นและการให้บริการทางวิชาการแก่สังคม เพื่อให้เทศบาลนครรังสิตในฐานะหน่วยการปกครองส่วนท้องถิ่น นำความรู้ที่ได้รับไปใช้เป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาในด้านใดด้านหนึ่ง เช่น การพัฒนาการท่องเที่ยวในคลองรังสิต การทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม การพัฒนาหลักสูตรประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในอนาคต

คณะผู้วิจัย ผศ. ดร. จันทิมา อังคพณิชกิจ และ ผศ. พิพัฒน์ กระจ่างจันทร์ จึงกำหนดการวิจัยที่เน้นศึกษาเรื่องการคมนาคมในคลองรังสิต โดยเฉพาะทางเรือ นับตั้งแต่การขุดคลองรังสิตในสมัยรัชกาลที่ 5 จนกระทั่งยกเลิกการคมนาคมทางเรือ โดยเลือกพื้นที่ศึกษาบริเวณเทศบาลนครรังสิต เน้นชุมชนประตู่ น้ำจุกพาลงกรณ์ และชุมชนตลาดปากคลองหนึ่ง คณะผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลจากพื้นที่ใกล้เคียงเพิ่มเติมด้วย เพื่อให้เข้าใจระบบการคมนาคมในพื้นที่รังสิตทั้งหมด กำหนดวัตถุประสงค์ไว้การศึกษาไว้ 3 ประการ ได้แก่

(1) เพื่อศึกษาพัฒนาการของรังสิตในมิติประวัติศาสตร์ท้องถิ่น นับตั้งแต่เริ่มโครงการขุดคลองจนถึงสมัยที่มีการพัฒนาถนน

(2) เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ของการเปลี่ยนแปลงด้านการคมนาคม กับการตั้งถิ่นฐานและเศรษฐกิจของชุมชนในคลองรังสิต โดยเน้นข้อมูลจาก “คำบอกเล่า”

(3) เพื่อศึกษาประเภทของเรือและพัฒนาการของการใช้เรือในคลองรังสิต

การเลือกพื้นที่ชุมชนประตู่ น้ำจุกพาลงกรณ์ และชุมชนตลาดปากคลองหนึ่ง เนื่องจากชุมชนทั้งสองแห่งเคยเป็นศูนย์กลางของการคมนาคมทางเรือ เป็นย่านการค้าที่คึกคัก มีประชากรอยู่อาศัยอย่างหนาแน่น กำหนดช่วงเวลาในการวิจัยตั้งแต่ปี 2433 ถึงปัจจุบัน โดยใช้วิธีการศึกษาข้อมูลจากเอกสาร การสัมภาษณ์บุคคลที่ยังมีชีวิตและจดจำเรื่องราวต่าง ๆ ได้ ประชากรที่ใช้ในการศึกษาจึงใช้วิธีเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง ในเบื้องต้นกำหนดไว้ 30 คนเป็นอย่างน้อย แต่เมื่อลงมือวิจัยจริง ๆ เพิ่มขึ้นเป็น 52 คน แบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม

กลุ่มแรก จำนวน 42 คน เป็นประชาชนทั่วไปที่มีอายุ 50 ปีขึ้นไป มีภูมิลำเนาอาศัยอยู่ในพื้นที่รังสิตมาตั้งแต่เกิดและบางส่วนย้ายเข้ามาอยู่เกินกว่า 30 ปีขึ้นไป มีหลากหลายอาชีพ

กลุ่มที่สอง จำนวน 10 คน เลือกจากสมาชิกสภาเทศบาลนครรังสิต จากตระกูลที่อาศัยอยู่ในพื้นที่รังสิตมาตั้งแต่แรกเริ่ม มีทั้งอาชีพทำนา คำขาย และรับจ้าง

สำหรับวิธีการวิจัย ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพโดยผสมผสานระหว่างวิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Method) กับวิธีการทางภาษา ว่าด้วยการบอกเล่า (Narrative Method) วิธีการทางประวัติศาสตร์เป็นการศึกษาเอกสารทางประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์บอกเล่า และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เพื่ออธิบายพัฒนาการของพื้นที่และผู้คนที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในชุมชนรังสิตตั้งแต่สมัยโบราณ ผ่านการเปลี่ยนแปลงตามกาลเวลา ตั้งแต่ก่อนการขุดคลองรังสิต กำเนิดคลองรังสิต ชาติพันธุ์ และวิถีชีวิตของผู้คนที่อพยพเข้ามาอาศัย รวมทั้งประวัติศาสตร์บอกเล่าของชาวรังสิต ส่วนวิธีการทางภาษา เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ การสนทนา วิเคราะห์และตีความโดยใช้แนวคิดด้านเรื่องเล่า (Theory of Narrative)

เป็นกรอบในการศึกษาวิจัย เพื่อทำความเข้าใจโครงสร้างทางความคิดของผู้เล่าเรื่อง กับตัวเนื้อเรื่องที่เล่า กระบวนการวิจัยและการนำเสนอจึงให้ความสำคัญกับการใช้ข้อมูลที่เป็น “คำบอกเล่า” จากการสัมภาษณ์ (Oral History) การสนทนาแลกเปลี่ยนกับบุคคลผู้ที่มีภูมิลำเนาอยู่ในพื้นที่รังสิตมายาวนานกว่า 30 ปี โดยคณะผู้วิจัยมีความเห็นพ้องกันในประเด็นที่ว่าถึงแม้จะเป็นงานวิจัยด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น แต่ยังมีเรื่องราวทั้งหมดที่เคยเกิดขึ้น เป็นเพียงเศษเสี้ยวความทรงจำของกลุ่มบุคคลผู้เป็นแหล่งข้อมูลเท่านั้น และเนื่องจากงานวิจัยนี้เน้นศึกษาการเปลี่ยนแปลงของเส้นทางคมนาคมที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเคลื่อนย้ายของคนและการตั้งถิ่นฐานของคนกลุ่มต่าง ๆ คณะผู้วิจัยจึงจัดกลุ่มงานวิจัยนี้เป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ “เป็นประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ” (จันทิมา อังคพณิชกิจ และ พิพัฒน์ กระแจะจันทร์ 2561: 8)

เนื้อหาของงานวิจัย แบ่งออกเป็น 5 บท ได้แก่

บทที่ 1 บทนำ กล่าวถึงความเป็นมาของการวิจัย การกำหนดขอบเขตของการวิจัยทั้งในด้านเวลา พื้นที่ ประชากร วิธีการที่จะนำมาใช้ในการวิจัย และการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

บทที่ 2 ประวัติศาสตร์และผู้คนในพื้นที่ “รังสิต” ก่อนขุดคลองรังสิต เพื่ออธิบายข้อมูลทางด้านภูมิศาสตร์และสภาพแวดล้อมของพื้นที่ก่อนจะมีโครงการรังสิต สารสำคัญสรุปได้ว่า รังสิตเป็นพื้นที่ที่มีความเป็นมาของตมมายาวนาน ในอดีต เป็นที่รู้จักกันในชื่อ “ทุ่งหลวง” มีลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่เรียกว่า “ทุ่งราบลุ่มแม่น้ำใหม่” (New Delta) เป็นที่ราบน้ำท่วมถึง (Floodplain) อันเป็นพื้นที่รับน้ำขนาดใหญ่ มีผลให้บริเวณดังกล่าวมีหนอง บึง ดินเป็นดินเปรี้ยวไม่เหมาะแก่การเพาะปลูก แต่สภาพป่าอุดมสมบูรณ์จึงมีสัตว์ป่านานาชนิด

ก่อนที่จะมีการขุดคลองนั้น มีความเป็นไปได้ว่า บริเวณนี้มีชุมชนขนาดเล็กอาศัยมาบ้างแล้ว แต่ไม่มีหลักฐานว่าจัดตั้งขึ้นเมื่อใด ชุมชนส่วนใหญ่ตั้งอยู่ตามแนวที่ราบลุ่มแม่น้ำ ทั้งเจ้าพระยาสายเก่าและสายใหม่ ทั้งฝั่งตะวันออกและฝั่งตะวันตก อยู่ในเส้นทางจากกรุงศรีอยุธยาไปปากแม่น้ำเจ้าพระยา โดยมีหลักฐานปรากฏทั้งด้านโบราณคดี ตำนานและเอกสารต่าง ๆ ชุมชนแรกสุดอยู่ที่ฝั่งตะวันตก บริเวณสามโคก อันเป็นที่ดอนเหมาะแก่การตั้งถิ่นฐาน ในสมัยอยุธยาตอนปลายเริ่มกลายเป็นชุมชนมอญขนาดใหญ่ ต่อมา ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์เริ่มมีประชากร 2 กลุ่มใหม่ คือ ชาวมุสลิมจากมลายู กับชาวลาวจากเวียงจันทน์ที่ถูกกวาดต้อนมา ในสมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 3 ประชากรเหล่านี้ตั้งถิ่นฐานบริเวณแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่า ที่ปัจจุบันเรียกว่า ชุมชนสวนพริกไทยและชุมชนวัดเสด็จ เมื่อมีการขุดคลองเปรมประชากรในสมัยรัชกาลที่ 5 จึงเริ่มมีการตั้งถิ่นฐานของชาวจีนผู้เป็นแรงงานสำคัญในการขุดคลอง ประชากรเหล่านี้จึงเป็นคนกลุ่มแรก ๆ ที่จะขยายไปตั้งถิ่นฐานตามระบบคลองในโครงการรังสิต

บทที่ 3 รังสิตในสมัยกำเนิดคลองรังสิต นำเสนอประวัติศาสตร์ว่าด้วยการขุดคลองรังสิต อันนำไปสู่หน้าข้าวเพื่อการพาณิชย์และการอพยพเข้ามาของผู้คนในพื้นที่รังสิตนับตั้งแต่ปี 2433 จนกระทั่งมีการตัดถนนในราวทศวรรษ 2510 ผู้คนเริ่มอพยพเข้ามาอย่างชัดเจนนับแต่ปี 2438 เป็นต้นมา ชาวไทยและชาวมอญนิยมประกอบอาชีพชาวนา ตั้งถิ่นฐานตามคลองซอย ชาวจีนมีบทบาทตั้งแต่แรกในฐานะแรงงานขุดคลอง แต่บางส่วนผันตัวเองไปค้าขาย บ้างไปทำนา ในระยะยาว ชาวจีนนิยมเข้าไปตั้งชุมชน ณ จุดบรรจบของคลองสร้างศาลเจ้า ตลาด ทำอาชีพค้าขาย เปิดโรงสี รับซื้อข้าว ชาวลาวมีทั้งกลุ่มที่ขยายมาจากชุมชนสวนพริกไทย ทั้งลาวกลุ่มใหม่จากมณฑลฮีสาน อุดร และนครราชสีมา ซึ่งเข้ามาเป็นแรงงานปลูกข้าวเฉพาะในฤดูทำนา

ส่วนชาวมุสลิม พบทั้งมลายู แขกจาม ชาว ทั้งที่อพยพมาจากคลองแสนแสบและบริเวณพื้นที่ใกล้เคียง มุสลิมเหล่านี้เป็นทั้งชาวนาและพ่อค้าเร่ การวิจัยนี้พบข้อมูลใหม่ว่า มีชาวอินเดียเข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่รังสิตด้วย

วิถีชีวิตของชาวนารังสิตมีลักษณะแตกต่างจากชาวนาในบริเวณอื่น ตรงที่ชาวนาส่วนใหญ่ไม่ใช่เจ้าของที่ดิน จึงต้องจ่ายค่าเช่านาให้แก่เจ้าของที่ดิน ต้องกู้ยืมเงินจากผู้มีฐานะดีมาลงทุนทำนา จึงได้ตั้งถิ่นฐาน การสร้างบ้านเรือนมีลักษณะไม่ถาวร เคลื่อนย้ายอยู่เสมอ ไม่มีลักษณะเป็นหมู่บ้าน นิยมสร้างบ้านหลังใหญ่โตด ๆ ตามฝั่งคลอง ชาวนาปลูกข้าวเพียงอย่างเดียว แล้วใช้เงินที่ได้จากการขายข้าวไปซื้อเครื่องอุปโภคบริโภคทุกอย่างตามความต้องการ เมื่อจำนวนประชากรเพิ่มขึ้น ปัญหาของชาวนารังสิตจึงมีมากขึ้น นอกจากจะไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน รวมทั้งไม่มีทุนในการทำนาแล้ว ยังประสบปัญหาโจรผู้ร้าย ลักขโมยควาย ปัญหาสภาวะน้ำมากไปหรือน้อยไปในแต่ละปี ปัญหาวิธีการทำนา (นาดำ-นาหว่าน) ปัญหาพันธุ์ข้าว และปัญหาโรคระบาด รัฐบาลจึงแก้ปัญหาเหล่านี้โดยการตั้งเมืองธัญบุรี (2445) การจัดประกวดพันธุ์ข้าว การตั้งสถานีทดลองพันธุ์ข้าว การทำโครงการชลประทานลุ่มน้ำป่าสักใต้ และโครงการระบายน้ำเชียงราก-บางเหี้ย

บทที่ 4 ประวัติศาสตร์บอกเล่าของชาวยุโรป เป็นการอธิบายอดีตความเป็นมาของท้องถิ่นโดย “เสียง” ของคนในท้องถิ่น คณะผู้วิจัยเชื่อว่า คำบอกเล่าของบุคคลผู้มีความผูกพันกับท้องถิ่นย่อมเป็นข้อเท็จจริงเชิงประสบการณ์ที่สำคัญในการประกอบเข้าเป็นข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นนั้น ๆ คำบอกเล่าของบุคคลแม้จะเจือปนด้วยความคิดและความรู้สึกส่วนบุคคล แต่ย่อมสื่อให้เห็นตัวตนความเป็นชุมชนของท้องถิ่นนั้น ๆ ด้วย ประวัติศาสตร์บอกเล่าจึงเป็นประวัติศาสตร์ที่มีชีวิต (Living History) เพราะเป็นการนำเสนอข้อเท็จจริงจากประสบการณ์ของบุคคล ทั้งประสบการณ์ตรง การได้รับการบอกเล่าจากรุ่นสู่รุ่นสืบต่อกันมา ซึ่งเป็นความจริงในความคิดและจินตนาการที่บุคคลและชุมชนมีส่วนร่วม

เนื้อหาที่นำเสนอในบทนี้จึงเริ่มจากการให้ประชากรกลุ่มตัวอย่างที่เลือก “บอกเล่า” เรื่องราวของชุมชนคลองรังสิตนับแต่เริ่มต้น เรือประเภทต่าง ๆ ควบคู่ไปกับการใช้ภาพถ่ายทั้งในอดีตและภาพถ่ายปัจจุบันเพื่ออธิบายตามหัวข้อย่อยที่กำหนด อาทิ ความเป็นมาของชุมชนสภาพของตลาดประตูน้ำจุฬาลงกรณ์ ตลาดปากคลองหนึ่ง วิถีชีวิตของชาวลอง ท่าเรือ ประเภทของเรือที่ใช้ ปิมน้ำมันสำหรับเรือ การทำนา ทำสวน การค้าขาย เรือก่วยเดี่ยว โรงสีข้าว สถานีรถไฟ และความทรงจำของชุมชนที่กล่าวถึงการเสด็จพระราชดำเนินของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 รัชกาลที่ 9 และรัชกาลที่ 10 พระบรมวงศานุวงศ์ รวมถึงเจ้านายผู้เป็นเจ้าของที่ดินรายใหญ่ คือ หม่อมหลวงบัว กิติยากร การปรากฏตัวของถนนสายต่าง ๆ อันนำมาสู่ความเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชุมชนจากการใช้เรือมาเป็นรถ เปลี่ยนจากการปลูกบ้านริมคลอง ย้ายมาปลูกริมถนน เปลี่ยนจากตลาดเก่าที่เคยรุ่งโรจน์ให้กลายเป็นตลาดร้าง เพราะมีตลาดใหม่ที่ตั้งอยู่ริมถนนเติบโตขึ้นมาแทนที่

บทที่ 5 บทสรุป มีเนื้อหาเน้นการวิเคราะห์เชื่อมโยงให้เห็นภาพวิถีชีวิตของชาวยุโรปซึ่งมีความหลากหลายทางด้านชาติพันธุ์ ภาษา ศาสนา และวัฒนธรรม ผลการศึกษาพบว่า บริเวณชุมชนประตูน้ำจุฬาลงกรณ์และชุมชนปากคลองหนึ่ง เป็นชุมชนที่มีความเจริญทางการค้า มีประชากรหนาแน่น ชาวจีนเป็นผู้ที่มีบทบาททางการค้า มีชาวจีนที่อาศัยมาตั้งแต่สมัยที่ขุดคลองกับผู้อพยพมาใหม่ ชุมชนประตูน้ำจุฬาลงกรณ์เติบโตขึ้นจากการมีประตูน้ำที่มีเวลาเปิด-ปิดแน่นอน เรือที่ใช้สัญจรทางน้ำทุกชนิดจำเป็นต้องจอดรอเวลาเปิดประตูน้ำ จึงเกิดอาชีพหลากหลาย รวมทั้งธุรกิจเรือรับจ้างประเภทต่าง ๆ นอกจากนี้ มีการสร้างทาง

รถไฟผ่านเข้ามาในชุมชน มีสถานีรถไฟคลองรังสิต จึงเกิดท่าเรือ ตลาด การขยายตัวของชุมชนชาวจีนขึ้นไปทางเหนือ มีการทำสวน ปลูกผัก ต่อมา เมื่อมีการตัดถนนรังสิต-ปทุมธานี ชุมชนเหล่านี้เติบโตขึ้นเป็นตลาดสุชาติ และตลาดพรพัฒน์ในปัจจุบัน

ส่วนชุมชนปากคลองหนึ่ง ในอดีตตั้งอยู่ ณ จุดตัดกันของคลองรังสิตกับคลองหนึ่ง อันเป็นจุดเชื่อมต่อเพื่อเดินทางไปยังจังหวัดใกล้เคียงได้สะดวก ทั้งอยุธยา สระบุรี มินบุรี นครนายก จึงเป็นอีกชุมชนหนึ่งที่มีเศรษฐกิจการค้าคึกคัก แต่เมื่อมีถนนรังสิต-นครนายก ชุมชนแห่งนี้ซึ่งไม่มีถนนตัดผ่าน แต่มีคลองล้อมรอบ จึงกลายเป็นชุมชนที่รุ่งโรยและซบเซาไปตามกาลเวลา

ในแง่ของการคมนาคมทางเรือและการใช้เรือพบว่า การใช้เรือในช่วงแรก (2433-ทศวรรษ 2480) ยังไม่มีการใช้เครื่องยนต์ เรือทั้งหมดเกี่ยวข้องกับการค้าข้าวและชีวิตประจำวัน แต่หลังจากทศวรรษ 2480 เป็นต้นมา เริ่มมีเรือที่ติดตั้งเครื่องยนต์เพิ่มขึ้นและเกิดระบบเรือพ่วง ประกอบกับการมีถนนพหลโยธิน มีสะพาน แก้วนิมิต ทำให้เกิดท่าเรือแห่งใหม่ เริ่มมีก๋วยเตี๋ยวเรือรังสิตขายอย่างแพร่หลาย ที่กล่าวขานกันในนาม “ก๋วยเตี๋ยวเรือโกฮับ” และมีเรือขายสินค้าหลากหลายชนิด จึงเป็นภาพสะท้อนการเจริญเติบโตของเศรษฐกิจและประชากรที่เปลี่ยนไปเมื่อเกิดการขยายตัวของเมือง

ภายหลังทศวรรษ 2500 เมื่อมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ ตั้งแต่ฉบับที่ 1 (2504-2509) เป็นต้นมา รังสิตถูกกำหนดให้เป็นเขตอุตสาหกรรม จึงต้องพัฒนาถนนและบ้านพักอาศัยเพิ่มขึ้น ถนนและรถยนต์จึงเข้ามามีบทบาทแทนที่คลองและเรือ ชุมชนบางแห่งขยายตัวไปติดริมถนน บางแห่งซบเซาลง การใช้ที่ดินเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เนื่องจากรายได้จากการทำนาปลูกข้าวลดน้อยลง เกษตรกรต้องปรับเปลี่ยนไปปลูกพืชสวนแทน เช่น ส้มเขียวหวาน แตงโม มันสำปะหลัง บ้างต้องขายที่ดินแก่นายทุน วิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปทำให้เกิดกระแส “การโหยหาอดีต” (Nostalgia) ซึ่งหมายถึงการย้อนกลับไปสู่อุบัติในช่วงเวลาที่คิดว่ารังสิตเป็นชุมชนที่น่าอยู่ มีวิถีชีวิตที่เรียบง่าย แม่น้ำลำคลองสะอาด ใช้ดื่มกินได้ อันเป็นสภาพชีวิตที่ตรงกันข้ามกับปัจจุบัน (เร่งรีบ สับสนอลหม่าน เต็มไปด้วยปัญหามลภาวะ น้ำเน่าเสีย) คณะผู้วิจัยนำเสนอว่า ช่วงเวลาดังกล่าวน่าจะเริ่มขึ้นประมาณทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา การหวนกลับไปศึกษาอดีตจึงถูกมองว่าเป็นกุญแจที่สำคัญอันหนึ่งในการแก้ปัญหา

สรุปผลการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของรังสิตผ่าน “การบอกเล่า” ในงานเขียนเล่มนี้พบว่า ชุมชนคลองรังสิตเป็นชุมชนที่มีอัตลักษณ์ ผู้คนในชุมชนมองเห็นตัวเอง และเห็นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นใน 2 ความหมาย คือ

(1) คลองรังสิตเป็นอยู่ข้าวอู่น้ำที่สมบูรณ์แบบและเป็นชุมชนลูกผสมของคนหลากหลายเชื้อชาติ ศาสนา และวัฒนธรรม แม้ว่าในปัจจุบัน คลองรังสิตได้เปลี่ยนไป จากการใช้ “เรือ” เป็น ถนนที่ต้องใช้ “รถ” เป็นพาหนะ แต่คลองรังสิตยังคงเป็นจุดบรรจบของการคมนาคมจากจังหวัดต่าง ๆ ที่ต้องผ่านเพื่อเข้าสู่กรุงเทพมหานครอันเป็นเมืองหลวงของประเทศ พื้นที่แห่งนี้จึงยังคงทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางการค้า การคมนาคมขนส่ง และแหล่งชุมนุมของผู้คนที่หลากหลายเช่นในอดีต สิ่งที่เพิ่มเติมขึ้นมา คือ การเป็นพื้นที่อุตสาหกรรม เป็นที่ตั้งสถาบันการศึกษา หน่วยราชการ ห้างสรรพสินค้า ที่อยู่อาศัย ผู้คนที่พำนักพักอาศัยจึงยังคงความเป็นชุมชนลูกผสมที่มีผู้คนหลากหลายถิ่นเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพิ่มมากขึ้น

(2) คลองรังสิตเป็นพื้นที่ที่คนในชุมชนมีความทรงจำ “ร่วมกัน” ทั้งความทรงจำดี ๆ ที่ยังมีอยู่และความทรงจำที่เลือนหายไปแล้ว ความทรงจำดี ๆ ที่มีอยู่ร่วมกันเป็นความทรงจำเกี่ยวกับการเสด็จพระราชดำเนินของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระบรมวงศานุวงศ์ กับวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจของผู้นที่คึกคักหลากหลาย โดยมีชาวจีนเป็นอัตลักษณ์หลักของชุมชนคลองรังสิต ส่วนความทรงจำที่เลือนหายไปแล้วและที่กำลังจะหายไป แต่ผู้คนในชุมชนบางส่วนเริ่มเห็นว่า เป็นสิ่งที่ทำให้ชุมชนคลองรังสิตมีอัตลักษณ์แตกต่างจากชุมชนอื่นและยังอาจนำมาใช้สร้างความ “อเมซซิ่ง” (Amazing) ให้แก่ชุมชนได้ คือ สถานีรถไฟคลองรังสิต ที่ตัวอาคารสถานีตั้งอยู่ติดกับคลอง ต้องอาศัยเรือเพื่อเดินทางไปขึ้นรถไฟที่สถานีเท่านั้น หรือพันธุ์ข้าวประจำถิ่น เช่น ข้าวนางลอย ข้าวนาเมือง ซึ่งทนแล้ง ทนน้ำ สามารถเจริญได้ดีแม้น้ำจะท่วม และต้องใช้เรือเพื่อเกี่ยวข้าว

คุณค่าของหนังสือเล่มนี้ที่มีต่อวงวิชาการและคนทั่วไปจึงมีดังต่อไปนี้

(1) หากพิจารณาการทบทวนวรรณกรรมและวัตถุประสงค์ของงานวิจัยที่ตั้งไว้ 3 ประการในตอนต้น เห็นได้ว่า งานวิจัยนี้บรรลุผลตามวัตถุประสงค์ เนื่องจากสามารถอธิบายพัฒนาการของชุมชนคลองรังสิตในมิติประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแบบจุลภาคที่เน้นด้านเศรษฐกิจและมีลักษณะเป็นประวัติศาสตร์สังคมที่เน้นวิถีชีวิตของผู้คนได้อย่างมีพลวัต โดยมีเรือเป็นองค์ประกอบสำคัญ เทศบาลนครรังสิตสามารถนำองค์ความรู้ที่ได้จากงานวิจัยไปต่อยอดพัฒนาในหลายรูปแบบ ตั้งแต่การพัฒนาเว็บไซต์ของเทศบาลให้มีช่องทางการเผยแพร่ความรู้ทั้งในรูปแบบของ E-book, E-Magazine, การสร้างประติมากรรมก่ายเตี้ยเรือโกฮับ, จัปกัง-กุลิฉิน, กวางสมัน และอื่น ๆ (<http://www.rangsit.org/rstfmk/index.htm>) การมีโครงการพัฒนาตลาดน้ำนครรังสิต และการสร้างสื่อวีดิทัศน์ต่าง ๆ ส่วนมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในฐานะผู้ให้ทุนวิจัย บรรลุเป้าหมายในการพัฒนาองค์ความรู้ให้แก่ท้องถิ่นและได้ทำหน้าที่ในการบริการวิชาการแก่ชุมชน

(2) ประเด็นอื่น ๆ ที่ปรากฏในงานวิจัยนี้ยังมีที่น่าสนใจอีกมาก *ประการแรก* การดำเนินการวิจัยมีลักษณะสหวิทยาการ (Interdisciplinary research) ระหว่าง ผศ. ดร.จันทิมา อังคพณิชกิจ ผู้เชี่ยวชาญด้านภาษาศาสตร์ กับ ผศ.พิพัฒน์ กระแจะจันทร์ ผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ซึ่งมีฐานความรู้และประสบการณ์ในฐานะนักโบราณคดี งานวิจัยที่ปรากฏจึงมีความชัดเจน ทั้งในเรื่องของพื้นที่ กรอบเวลา ประชากร และสามารถใช้ทฤษฎีทางภาษาศาสตร์มาจัดการกับ “เรื่องที่เล่า” ได้อย่างเป็นระบบ

ประการที่สอง องค์ความรู้ที่เกิดขึ้นจากงานวิจัยเรื่องนี้ช่วยเติมเต็มเรื่องราวของงานวิจัยในอดีตที่อาจเคยถูกมองข้าม หรือถูกจำกัดด้วยเงื่อนไขบางประการ อาทิ งานรุ่มบุกเบิกของสุนทรื อาสะวีย์ (2521, 2530) งานของฉลอง สุนทราวณิชย์และคณะ (2537) ซึ่งคณะผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า เป็นงานที่เน้นการศึกษาในระดับมหภาค โดยใช้ข้อมูลจากเอกสารเป็นหลัก จึงไม่ค่อยเห็นวิถีชีวิตของผู้คน แต่งานวิจัยเรื่องนี้และวิธีวิจัยแบบนี้ที่ใช้ฐานความรู้ทางภูมิศาสตร์ การลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนามตามแบบฉบับของนักโบราณคดี การใช้หลักฐานภาพถ่าย การสัมภาษณ์ และแนวคิดด้านเรื่องเล่า (Theory of Narrative) ในการวิเคราะห์ รวมทั้งวิธีคิดแบบใหม่ที่ว่า การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นสามารถเริ่มจาก “อะไร” บางอย่างที่เป็นเรื่องง่าย ๆ ใกล้ตัว เช่น นก เรือ การคมนาคม น่าจะช่วยอธิบายความเปลี่ยนแปลงของท้องถิ่นให้น่าสนใจและเชื่อมโยงไปสู่ความเข้าใจเรื่องอื่น ๆ ได้อีกด้วย ในทัศนะของคณะผู้วิจัย วิธีการศึกษาท้องถิ่นแบบนี้ น่าจะดีกว่าการยึดติดกับการใช้

เอกสารเพียงอย่างเดียว ทำให้เยาวชนและคนในท้องถิ่นได้เข้าใจรากเหง้าของตน อันจะนำไปสู่การเข้าใจปัญหา และเดินทางเพื่อแก้ไขปัญหาลงมือได้ด้วยตนเอง (พิพัฒน์ กระแจะจันทร์ 2554 : 142-157)

ประการที่สาม ผลจากการทำวิจัยด้วยวิธีดังกล่าวนำไปสู่การค้นพบว่า พื้นที่คลองรังสิตและอาณาบริเวณที่เป็นจังหวัดปทุมธานีในปัจจุบัน ยังมีที่นาศึกษาวิจัยอีกหลายประเด็น ซึ่งต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจระหว่างบุคลากรผู้เป็นเจ้าของชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง นักวิชาการ สถาบันการศึกษา ตลอดจนผู้ที่สนใจ มาช่วยกันศึกษาอดีต เพื่อสร้างประวัติศาสตร์ที่เชื่อมโยงอดีตให้เข้ากับปัจจุบัน เพื่อเป็นแนวทางในการจัดการกับอนาคตในภายหน้าต่อไป

รายการอ้างอิง

- จันทิมา อังคพณิชกิจ และ พิพัฒน์ กระแจะจันทร์. 2561. **ท้องถิ่นรังสิตในประวัติศาสตร์และความทรงจำ: จากเรือสู่รถกับการเปลี่ยนแปลงของชุมชน: กรณีศึกษาชุมชนประตุน้ำจุฬาลงกรณ์ และชุมชนตลาดปากคลองหนึ่ง**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์ พริ้นติ้ง จำกัด.
- ฉลอง สุนทราวาณิชย์และคณะ. 2537. **ร้อยปีคลองรังสิต**. กรุงเทพฯ: โครงการวิจัยนำร่องเฉลิมฉลองวโรกาสกาญจนาภิเษก สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เทศบาลนครรังสิต. **ข้อมูลออนไลน์** <http://www.rangsit.org/rsftmk/index.htm> เข้าถึงเมื่อ 25 พฤษภาคม 2562.
- ธงชัย วินิจจะกุล. 2555. “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของชาติไทยกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (เฉย ๆ)” **ประวัติศาสตร์นอกขอบ**. บรรณาธิการโดย อภินิธิ จันทร์แสง. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม **ข้อมูลออนไลน์** https://www.academia.edu/10356930/2012_2555 เข้าถึงเมื่อ 25 พฤษภาคม 2562.
- ธิดา สาระยา. 2529. **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.
- พิพัฒน์ กระแจะจันทร์. 2554. “โจร ไร้คราะบาด ชีวิตชาวนา และการจัดระบบชลประทานในทุ่งรังสิต สมัยรัชกาลที่ 5” **ศิลปวัฒนธรรม** 33, 2 (ธันวาคม 2554): 142-157.
- รายการเสวนาทางวิชาการเรื่อง "รังสิต ที่ไม่ทันได้เห็น" วันพฤหัสบดีที่ 31 มีนาคม 2559 ณ ห้องเอนกประสงค์ 1 ชั้นล่าง คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ รังสิต เวลา 13.00-16.00 น. **ข้อมูลออนไลน์** <https://www.youtube.com/watch?v=xO4eHNM2v3o&t=4676s> เข้าถึงเมื่อ 25 พฤษภาคม 2562.
- ข้อมูลออนไลน์** <https://www.youtube.com/watch?v=s0Bfuv7d5oE&t=56s> เข้าถึงเมื่อ 25 พฤษภาคม 2562.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. 2559. “เปิดประเด็น: ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น: แนวคิดและวิธีการ” **ข้อมูลออนไลน์** <http://lek-prapai.org/home/view.php?id=384> เข้าถึงเมื่อ 25 พฤษภาคม 2562.
- สุนทรีย์ อาสะวีย์. 2521. “การพัฒนาชลประทานในประเทศไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2431 ถึง พ.ศ. 2493” **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**.
- 2530. **ประวัติคลองรังสิต: การพัฒนาที่ดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ. 2431-2457**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.